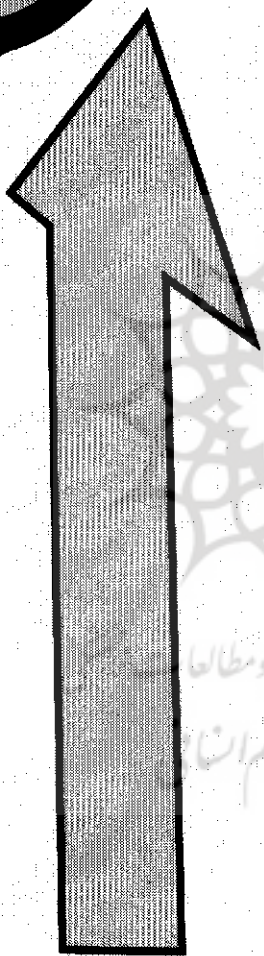

آموزه‌ها

شیوه‌ای نو در اعراب‌گذاری قرآن کریم

مرکز طبع و نشر قرآن
جمهوری اسلامی ایران
معاونت تحقیقات

پیش گفتار

درست خواندن قرآن کریم از مهم ترین موضوعاتی است که در ترویج فرهنگ قرآنی در جوامع اسلامی مطرح است. در این راستا امروزه از ابزار مختلفی چون کتاب، نوار، فیلم و... برای آموزش قرائت صحیح قرآن کریم استفاده می شود. ولی یقیناً مهم ترین و در دسترس ترین وسیله برای آموزش قرآن همان متن آن است که در اختیار همگان قرار دارد. بنابراین، شیوه کتابت و تهیه قرآن کریم می تواند بر تسریع امر آموزش مؤثر باشد.

در کتابت قرآن کریم دو موضوع حروف قرآنی و علائم به کار رفته در علامت گذاری این حروف از اهمیت خاصی برخوردارند. در علوم قرآنی به شیوه نگارش حروف و کلمات قرآن کریم اصطلاحاً «رسم المصحف» و به شیوه علامت گذاری کلمات آن اصطلاحاً «ضبط کلمات» می گویند. مصاحف رایج در کشورهای اسلامی دارای شیوه های گوناگون رسم و ضبط هستند. البته میزان تنوع روش های ضبط، بیش از تعدد شیوه های رسم است.

همان طور که گفته شد قرآن کریم دارای روش های گوناگون و متعدد ضبط است. استادان و مربیان قرآن کریم از یک سو و قرآن آموزان از سوی دیگر بر این باورند که گوناگونی روش های موجود ضبط و عدم همخوانی آنها با یکدیگر موجب سردرگمی خوانندگان قرآن کریم به ویژه نوآموزان شده است؛ علاوه بر این که استفاده از علائم متعدد، باعث شلوغ شدن مصحف و در نتیجه مشکل شدن خواندن آن شده است.

در جدول شماره یک، روش های مختلف ضبط رایج در کشورهای اسلامی با یکدیگر مقایسه شده اند. همان طور که در این پیوست مشاهده می شود، برای ضبط کلمه ای مانند (آتونی) در روش های مختلف ضبط از ۳ تا ۵ علامت استفاده شده که با توجه به آزمون های انجام شده، هیچ یک از این علائم ضروری نیست. حتی در شیوه مصری، بسیاری از خوانندگان قرآن کریم - که برخی از آن ها از معلمان این درس در مدارس بودند - این کلمه را (آتونی) خواندند.

در جدول شماره دو نیز به مقایسه ضبط برخی از عبارات قرآنی اشاره شده است که از بین آنها می توان به عبارت «اوذوا فی سبیلی» اشاره کرد. این عبارت در روش های مختلف ضبط، بین ۷ تا ۱۲ علامت دارد که تقریباً هیچ یک کمکی به درست خواندن آن نمی کنند. حتی در شیوه هندی خواننده، حروف «و» و «ی» را به صورت حروف ساکن قرائت می نماید.

لازم به ذکر است، اهل سنت بر خلاف «رسم المصحف» - که غالباً آن را توقیفی می خوانند - قائل به توقیفی بودن ضبط

یاها مان	یاها مان
بصیر	بصیر
فی	فی
به	به - به (نیریزی)
المنصورود	المنصورون
له - له (امیه)	له
آتونی	آتونی
اوذینا	اوذینا

نیستند. دکتر «رزق خلیل حبه» شیخ المقارئ مصر و استاد دانشگاه «الازهر» در جواب سؤال این مرکز درباره «ضبط» چنین پاسخ داد: «اما ضبط کلمات قرآن کریم توقیفی نیست؛ زیرا مشخص است که مصحف در زمان صحابه بدون نقطه و علامت نوشته شده است. بنابراین «رسم» به مثابه پایه و ستون و «ضبط»، پوشش و زیور آن است که می توان این پوشش را در هر زمانی تغییر داد.»

علمای شیعه نیز این نظر را تأیید می کنند.

با توجه به مطالب یاد شده، این مرکز که مسؤلیت تهیه قرآنی سهل القرائه را بر عهده دارد، بر آن شد تا پس از بررسی روش های ضبط رایج در کشورهای اسلامی ضبط جدیدی را تهیه و ارائه کند.

به نظر کارشناسان این مرکز، روش جدید هر چند دارای اشکالاتی است ولی نسبت به سایر روش های موجود از ویژگی هایی برخوردار است که این ویژگی ها ضبط جدید را از سایر روش های ضبط متمایز کرده است.

کتاب

جدول شماره یک - مقایسه روش های مختلف ضبط رایج در اکثر کشورهای اسلامی (کلمه)

جدول شماره دو - مقایسه روش های مختلف ضبط رایج در اکثر کشورهای اسلامی (جمله)

کلمه	روش ضبط رایج
يَهْمَنُ	
بَصِيرٌ	
فِي	
بِهِ	
الْمَنْصُورُونَ	وَرُونَ
لَهُ	
ءَاتُونِي	
أُوذِينَا	

آءَاتُونِي	أُوذِينَا	أَتَّخِجُونِي	أَتَّخِجُونِي
فَالْأَقْوَا	فَالْأَقْوَا	قَالَ أَقْوَا	فَالْأَقْوَا
وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي	وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي	وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي	وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي
مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَأَقْوَاهُ	مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَأَقْوَاهُ	مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَأَقْوَاهُ	مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَأَقْوَاهُ
قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ	قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
إِنَّا كَاتِبْنَا الْعَذَابَ قَلِيلًا	إِنَّا كَاتِبْنَا الْعَذَابَ قَلِيلًا	إِنَّا كَاتِبْنَا الْعَذَابَ قَلِيلًا	إِنَّا كَاتِبْنَا الْعَذَابَ قَلِيلًا
إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ	إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ	إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ	إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ
لِيُرَفَعُوا لِمَا لَا تَعْلَمُونَ	لِيُرَفَعُوا لِمَا لَا تَعْلَمُونَ	لِيُرَفَعُوا لِمَا لَا تَعْلَمُونَ	لِيُرَفَعُوا لِمَا لَا تَعْلَمُونَ

بخش اول: کلیات

تاریخچه ضبط

«ضبط کلمات» در اصطلاح عبارت است از علمی که درباره علایم و حرکات حروف سخن می‌گوید؛ اعم از حرکات کوتاه و حرکات کشیده و علایمی چون سکون و تشدید و مد. از آن جا که در آغاز، این حرکات و علایم با نقطه‌هایی درشت و در برخی موارد درنگی مشخص می‌شدند، در قدیم به آن «نقط» می‌گفتند. تاریخ «نقط» مصاحف به نیمه نخست سده اول هجری بازمی‌گردد. ولی پس از آن و در سده دوم هجری بود که «نقط» مصاحف در میان مسلمانان رواج یافت. در تصویر شماره سه، نمونه‌ای از مصحف شریف که حرکات حروف آن با نقطه مشخص شده به نمایش گذاشته‌ایم.

در قرن دوم هجری، خلیل بن احمد فراهیدی (متوفی ۱۷۰ ه.ق) با الهام از شکل حروف، اشکال جدیدی را برای جایگزین کردن نقاطیاد شده ابداع کرد و از آن جهت به ضبط، «شکل» نیز می‌گویند. روش خلیل بن احمد از اواخر قرن سوم هجری، بویژه در منطقه عراق که مرکز فعالیت‌های علمی و لغوی آن زمان بود، رواج یافت.

پس از پدید آمدن این دو روش، دو نظر در میزان به کارگیری این علایم به وجود آمد:

الف. برخی معتقد بودند باید حرکات و علایم تمام حروف قرآن کریم، اعم از خوانا و ناخوانا مشخص شود. علمای مغرب از جمله ابو عمرو دانی^۱ (متوفی ۴۴۴ ه.ق) صاحب کتاب «المحکم فی نقط المصاحف»، از طرفداران این نظر هستند. وی در این باره می‌گوید:

«هدف از نقط مصاحف، تصحیح قرائت و ادای صحیح حروف است تا بدین طریق، قرآن همان‌طور منتقل شود که از سوی خداوند نازل شده و از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، صحابه و اهل فن نقل شده است. از این رو باید حق هر حرف در نقط ادا شود و حرکت، سکون، تشدید، مد، همزه و جز آن نوشته شوند و نباید تنها به برخی از این علایم اکتفا کرد.»^۲ این نظر در مشرق نیز طرفدارانی داشته است.^۳

در زمان ما نیز ضبط کلمات در مصاحفی چون «مصحف امیری»^۴ و «مصحف مدینه»^۵ بر اساس این نظر صورت گرفته است. در این دو مصحف می‌توان ماحصل آرای طرفداران این نظریه را به خوبی مشاهده کرد.

تصویر شماره سه - نمونه‌ای از مصحف شریف که حرکات آن با نقطه مشخص شده است

ب. برخی از علما نیز بر این باور بودند که بنای ضبط، بر
اختصار است و تنها باید به علایم و حرکاتی که نبودشان منجر به
اشتباه در قرائت می‌شود یا حرکات حرف آخر کلمه که
نشان‌دهنده نقش کلمه در جمله است، اکتفا کرد.

سازان
سازان
سازان
سازان
سازان

در ادامه به اقوال برخی از این علما اشاره می‌شود:

۱. ابوحاتم سجستانی^۶ (متوفی ۲۵۵ ه. ق):

«بنای «نقط» بر اختصار است. چراکه اگر قرار باشد خطاطان آن چنان که شایسته است، نقطه گذاری کنند، خط قرآن تباه و ناخوانا می‌شود.»^۷

۲. ابن مجاهد^۸ (متوفی ۳۲۴ ه. ق):

«شکل» برای رفع اشکال به کار می‌رود و چنین نیست که روی هر حرف علامتی قرار گیرد؛ بلکه فقط بر روی حرفی علامت قرار می‌گیرد که اگر علامت نداشته باشد، خواندن آن مشخص نیست و اگر علامت تمام حروف کلمه‌ای مشخص شود، آن کلمه به راحتی خوانده نخواهد شد و این کار سودی نخواهد داشت؛ چراکه علایم برخی حروف، سایر حروف را بی‌نیاز از حرکت می‌کند.»^۹

۳. ابن المنادی^{۱۰} (متوفی ۳۳۶ ه. ق):

«نقط» و «شکل» تنها در موارد مشکل ساز و به منظور آسان کردن قرائت مورد استفاده قرار می‌گیرند و چنین نیست که علامت تمام حروف کلمه‌ای مشخص شود؛ خواه آن حرف ساکن باشد یا متحرک. چنانچه شخصی علامت تمام حروف را مشخص کند در این کار زیاده روی کرده است و در این کار سودی نیست.»^{۱۱}

۴. ابن درُستویه^{۱۲} (متوفی ۳۴۷ ه. ق):

«بدان که کاتبان... تنها برای حرفی نقطه و علامت قرار می‌دهند که اگر علامت نداشته باشد، خواندن آن مشخص نمی‌باشد.»^{۱۳}

اکثر این بزرگان اهل عراق هستند. مردم نیز در این منطقه تابع ایشان بودند. به طور مثال عموم اهل عراق از علایمی چون سکون و تشدید و مد استفاده نمی‌کردند و حروف ساکن، مشدد و ممدود را بدون علامت می‌نوشتند.^{۱۴}

همان‌طور که گفته شد دو نظر درباره میزان به کارگیری حرکات و علایم در ضبط کلمات قرآن کریم وجود دارد. آنچه از سخنان طرفداران هر یک از این دو نظر برمی‌آید، وجه مشترکین در روش، آن است که هر دو به صحت قرائت و بلکه آسان کردن آن تأکید دارند و وجه اختلاف آن‌ها این است که طرفداران روش اول، که چهره شاخص آن «ابوعمر و دانی» است، با دیدی افراطی و همراه با تعصب به ضبط نگریسته‌اند؛ در حالی که طرفداران روش دوم، ملاک نیاز یا عدم نیاز حرف به علامت یا حرکت را میزان تأثیر آن در قرائت دانسته‌اند که به نظر، منطقی می‌آید. البته این موضوع، تنها از راه آزمون و امتحان مشخص می‌شود. به این صورت که باید قرآن‌های

مختلف با روش‌های ضبط گوناگون در جلسات و کلاس‌های آموزش قرآن، مورد امتحان قرار گیرد تا به این ترتیب میزان تأثیر هر یک از حرکات و علایم مشخص شود. بنابراین، این گفته که باید علامت تمام حروف مشخص شود (نظر ابو عمرو دانی) درست نیست.

در حال حاضر شیوه‌های مختلفی برای ضبط کلمات قرآن کریم در جهان اسلام وجود دارد که اکثر آن‌ها دارای مستندات مشخص و ادله محکمی نیست. به نظر می‌رسد، خوش‌نویسان در پیدایش برخی از علایم در این روش‌ها و ترویج و تثبیت آن، نقش داشته‌اند. این روش‌ها به کشورهای هند، ایران، ترکیه (دولت عثمانی)، مصر و منطقه مغرب منسوب است.^{۱۵}

ضبط پیشنهادی

این مرکز با توجه به تجربیات ارزشمند معلمان و استادان قرآن کریم در سراسر کشور به این نتیجه رسید که یکی از معضلات نوآموزان و قاریان قرآن کریم وجود برخی از علایم زائد در قرآن‌های رایج است. وجود این علایم که گاه سلیقه‌ای و مخصوص یک قرآن خاص است، نه تنها باعث آسانی قرائت قرآن نشده است بلکه منجر به شلوغ شدن متن قرآن کریم می‌شود. به این ترتیب خواندن آن را برای عامه مردم بویژه مبتدیان مشکل ساخته است. بنابراین پس از بررسی اکثر شیوه‌های رایج در ضبط کلمات در این قرآن‌ها و ارزیابی نقش تمام علایم و حرکات موجود در آن‌ها در فرایند آموزش و قرائت قرآن کریم، کارشناسان مرکز به این نتیجه رسیدند که تنها برخی از علایم با قرائت صحیح قرآن کریم ارتباط مستقیم دارد. از این رو به منظور هماهنگی ساختن کتابت قرآن کریم با قرائت آن و بر اساس نتایج و یافته‌های این تحقیق و بررسی، ضبط جدید پیشنهاد شد.

در این جا ذکر این نکته لازم است که در هر روشی به ناچار مواردی وجود دارد که نمی‌توان ضبط آن‌ها را بخوبی نشان داد. برای مثال قرائت کلمه «لِشَآءِءِ» را که طبق قواعد رسم، دارای یک الف زاید است، نمی‌توان به راحتی نشان داد. ضبط کلمه «يَآيُسُّ» نیز به همین دلیل کار دشواری است.

در ضبط جدید، تنها علایم حرفی که دارای حرکت و صوت هستند، مشخص شده و برای سایر حروف، علامت خاصی در نظر گرفته نشده است. برای مثال در کلمه «كَتَبَ» علامت سه حرف «ك»، «ت» و «ب» مشخص شده است؛ اما در کلمه «فَلْيَكْتُبْ» تنها، علامت سه حرف «ف»، «ی» و «ت» که متحرک هستند، مشخص شده و برای سه حرف «ل»، «ك» و «ب» - که ساکن هستند - علامتی در نظر گرفته نشده است.

حرف ساکن در برخی از قرآن‌های موجود از جمله مصحف مدینه به خط عثمان طه گاه بدون علامت نوشته شده است که این موضوع مشکل خاصی برای قاریان، بویژه نوآموزان ایجاد نکرده است. در کلمه «فَاكْتَبْنَا» نیز تنها، علامت دو حرف «ف» و «ت» و در کلمه «أُولَى» فقط علامت حرف همزه نوشته شده است. البته در برخی موارد احتمال دارد، مبتدی در آغاز با مشکلاتی مواجه شود که آن نیز با آموزش صحیح و استمرار در قرائت قرآن کریم از روی این مصحف به مرور از میان خواهد رفت.

علایم و حرکات مؤثر در قرائت قرآن کریم که در ضبط این مصحف شریف از آن‌ها استفاده شده است، عبارتند از:

۱. حرکات کوتاه فتحه و کسره و ضمه. مانند: أُوْن.
۲. تنوین نصب، جر و رفع. مانند: خَبِيرًا رَحِيمٍ، غَفُورٍ.
۳. الف کوچک. مانند: هَذَا.
۴. تشدید، مانند: الرَّحْمٰنُ
۵. علامت «ء» برای همزه. مانند: دَابِ، يَنْسَ، هَسَّ، اللُّؤْلُؤُ.
۶. «واو» و «ياء» کوچک برای نشان دادن اشباع حرکات. مانند: دَاوُدُ، لَهُو، الْأَمِيْنُ، بِهٖ.

علایم و حرکات غیر مؤثر در قرائت که در ضبط برخی از قرآن‌ها به کار رفته اند ولی در این قرآن به کار نرفته اند نیز، عبارتند از:

۱. علایم همراه حرکات کشیده.

مانند:

- أُوذِيْنَا ← اُوذِيْنَا
- أُوذِيْنَا ← اُوذِيْنَا
- أُوذِيْنَا ← اُوذِيْنَا
- أُوذِيْنَا ← اُوذِيْنَا

تذکر: این علایم در نزد همزه وصل، حذف نشده

است؛ مانند: إِذَا الْجِبَالُ، ذُو الْعَرْشِ.

۲. علامت حرف ساکن. مانند: أَنْعَمْتَ، أَنْتُمْ.

۳. علامت حرف همیشه ناخوانا. مانند: أُولُوا، يَا أَيُّسُّ،

لِشَايِءٍ.

۴. علامت حرف گاه ناخوانا . مانند : انا .

۵. علامت همزه وصل . مانند : وَاللَّهُ .

تذکر : حرکت همزه وصل در ابتدای آیه و جمله بصورت

ریز نگاشته شده است .

مانند : فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ

۶. همزه رو یا زیر الف متحرک . مانند : أُسْرَى ، إِذَا .

۷. کلیه علایم تجویدی . (بجز علامت مد)

تذکر : علاوه بر حذف علایم تجویدی مانند «م» ابدال و

علایم خاص اشمام و تسهیل ، علامت تنوین که در برخی از

مصاحف بخاطر نشان دادن حالات سه گانه ادغام ، اخفاء و ابدال

به شکل خاصی نوشته شده در این مصحف به شکل طبیعی خود

آمده است .

با توجه به مطالب گفته شده ، تعداد علایم به کار رفته در

ضبط کلمات این مصحف شریف نسبت به قرآن های رایج در

اکثر کشورهای اسلامی از جمله دو مصحف معروف «قاهره» و

«مدینه» - که در حال حاضر الگوی بسیاری از خوش نویسان

هستند - به میزان یک سوم کاهش یافته است . (برای نمونه به

جدول شماره چهارم مراجعه شود .)

لازم به ذکر است پس از چاپ قرآن کریم با روش ضبط جدید

و استقبال عموم مردم از آن ، وزارت آموزش و پرورش نیز بر آن

شد تا کتابهای درسی قرآن را بر این اساس تغییر دهد . این تغییر

و دگرگونی در شیوه کتابت آیات قرآن درسی همچنان ادامه دارد .

آزمونها و نظرسنجی های این وزارتخانه نشان می دهد روش

جدید نسبت به روشهای پیشین از موفقیت بیشتری برخوردار بوده

است .

در مورد ضبط پیشنهادی باید به دو نکته زیر اشاره کرد :

۱ . در تهیه ضبط جدید ، در صدد تبیین نظرات نحوین -

بویژه نحوین قدیم - در اعراب کلمات و حرکات حروف نبودیم

و بیش تر میزان تأثیر گذاری علایم در امر قرائت قرآن کریم بویژه

برای مبتدیان ، مدنظر بوده است .

۲ . سعی شده است تا ضبط پیشنهادی بر پایه ادله علمی و

آزمون های متعدد تهیه و ارائه شود ؛ لذا برای اطمینان از میزان

کارایی روش جدید ، این قرآن در جلسات و محافل قرآنی متعدد

مطرح شد و شیوه ضبط آن در مجموع مورد تأیید قرار گرفت .

روشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
موسسه پژوهشی و فرهنگی
موسسه تخصصی زبان

عربی

مصری (عثمان طه)

مرکز طبع و نشر قرآن
جمهوری اسلامی ایران
(رایانه)

جدول شماره چهار - مقایسه ضبط جدید با روشهای ضبط موجود

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (اعلامت ۸)	قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (اعلامت ۱۳)	يَزِيرَ امِنْ أَهْلِي (امت)
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (اعلامت ۸)	قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (اعلامت ۱۳)	يَزِيرَ امِنْ أَهْلِي (امت)
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (اعلامت ۱۱)	قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (اعلامت ۱۵)	يَزِيرَ امِنْ أَهْلِي (امت)
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (اعلامت ۱۰)	قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (اعلامت ۱۷)	يَزِيرَ امِنْ أَهْلِي (امت)
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (اعلامت)	قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى (اعلامت ۶)	يَزِيرَ امِنْ أَهْلِي (امت)